

УДК 316.42

*Савельєв Ю.Б., канд. філос. наук, старший науковий співробітник,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ЕМАНСИПАЦІЙНІ ЦІННОСТІ І ТОЛЕРАНТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА¹

Новизною дослідження, яке проведено на основі даних четвертої (2008–2010 рр.) хвилі Європейського дослідження цінностей (EVS), є встановлення зв'язку соціокультурних вимірів модернізації (емансипаційних цінностей і толерантності) з економічним розвитком сучасного суспільства. Була виявлена міра поширення серед населення України модерної – на противагу архаїчній – толерантності порівняно з іншими європейськими країнами. За результатами дослідження надано рекомендації Уряду України та вітчизняним ЗМІ.

Ключові слова: модернізація, емансипаційні цінності, толерантність, національна ідентичність, громадянська нація.

За 23 роки незалежності розвиток України можна визначити як незадовільний. Навіть у мирний час і за відсутності терористичних та інших загроз показник ВВП на душу населення так і не досяг рівня 1990 р. (близько 80% у 2013 р.) [1]. За цей час очікувана тривалість життя скоротилась із 70 до 68,5 року, і за цим показником Україна значно поступається іншим країнам Східної Європи. Серед країн колишнього СРСР ситуація зі здоров'ям є гіршою лише в РФ і державах Центральної Азії. Україна разом з Молдовою, Грузією та Вірменією є найбіднішими країнами Європи і мають найнижчий індекс людського розвитку (Human Development Index) на континенті [1]. Напевно, тому в суспільному дискурсі постійно присутня тема нагальних змін. Попередній політичний режим постійно говорив про необхідність модернізації та реформ. Нинішній наголошує на європейській інтеграції і, знову, на реформах і наближенні до європейських цінностей. Незалежно від зміни режимів стратегія розвитку України передбачає рух до суспільства модерну, відповідність його характеристикам або вимірам. Тільки це дозволить бути конкурентоспроможним у сучасному глобальному світі. Отже, шлях модернізації України є безальтернативним.

Утім, як соціетальна реальність модерн не є трансцендентним ідеалом, до якого потрібно прагнути, а модернізація не є нормативним і задалегідь визначеним процесом. Орієнтація на подібний ідеал означає привнесення ціннісного компонента в наукову теорію і відповідно звинувачення опонентів в ідеологізації бачення шляхів розвитку сучасного суспільства. Модерн постає як багатовимірний, проте цілісний феномен. Модернізація не може зводитись до технологічних інновацій або економічного зростання, які, безумовно, є важливими вимірами суспільства модерну. Новітні дослідження Д. Аджемоглу, Дж. Робінсона та інших представників нового інституціоналізму доводять, що економічне зростання зумовлюється ефективністю соціальних інститутів та їх типом [2]. Тому вони, наприклад, прогнозують, припинення вражаючого сьогодні економічного підйому Китаю за відсутності інституціональних змін. Отже, високі технології й інвестиції самі по собі не є чарівними компонентами стійкого зростання, як це вважають (або хочуть у цьому переконати інших) модернізатори з країн, що мають авторитарні режими або тенденції до авторитаризму.

¹ У статті використовуються матеріали дослідження, що проводилося в межах проекту «Соціокультурні виміри модернізації економіки України» цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України.

Разом з тим модерн – це не лише певний фактичний стан суспільства, комплекс властивостей його інститутів, форм виробництва, соціальної структури і культури, але й певна філософська й ідеологічна система, яка за визначенням пропонує ціннісний орієнтир, спрямованість на який створює можливості ефективного регулювання (проте не гарантує його) в соціетальній системі [3]. (Це саме орієнтир, що історично складається, а не заздалегідь визначений ідеал). Поруч з економічним зростанням і інституціональними змінами в процес модернізації нерозривно з ними вбудовані *соціокультурні виміри* – емансипаційний тренд, ціннісні орієнтації, раціональна парадигма світосприйняття, довіра, солідарність, критичне мислення, громадянська активність тощо. Вони не є одностороннім шляхом прогресу і мають антиномічний характер [4]. Універсальні модерні виміри завжди пов'язані з конкретно-історичними умовами і втілюються через національний контекст (концепція «множинних модернів») [5]. Це породжує специфічні конфігурації і може призводити до соціальних дисфункцій.

Якщо зосередитися на соціокультурній сутності модернізації, то можна прийти до висновку, що антиномії модерну та наявні дисфункції тією чи іншою мірою пов'язані з трансформацією до-модерного світосприйняття і процесом емансипації [6]. Ключова «напруженість» проекту модерну полягає в *діалектиці емансипації* – це боротьба, звільнення, отримання прав і можливостей для вибору, що супроводжується накладанням зовнішніх обмежень, втратами, контролем, що зростає, усвідомленням «тягаря» вибору [4]. Модерна значимість людської автономності та самореалізації може бути позначена примусом, тисками, ексклюзивом та знищенням, а забезпечення індивідуальних суб'єктів можливостями для їх самореалізації відбувається «аж до загрози *самозаперечення модерну*» [7, р. 65]. Зокрема, З. Бауман привертає увагу до антиномії публічної і приватної сфери, які, хоча й по-різному, загрожують індивідуальній свободі. Він зазначає, що модерна емансипація після конфронтації з публічною сферою, владою, яка завжди була «під підозрою» і її звинувачували в усіх «недоліках і фрустраціях свободи», тепер протистоїть приватній сфері, яка, у свою чергу, «колонізує» публічну [8, р. 50–51].

Зазначені протиріччя є вирішальними для розуміння сутності проекту модерну і діалектики його розвитку. Емансипація як головна обіцянка європейського модерну невідворотно ставить питання, за рахунок кого вона здійснюватиметься. Ключовим моментом є суперечність між індивідуалізацією, суб'єктивізацією, автономією і правом індивідуального вибору, з одного боку, і зовнішнім контролем, зобов'язаннями, інтеграцією, солідарністю і правами вибору контрагентів – з іншого.

Відповідно, модернізація будь-якого суспільства є напруженим і проблемним процесом. Було б помилкою розглядати її суто раціоналістично як своєрідний «бізнес-план» політичних і економічних еліт. Модернізація не лише продукує виклики через свою антиномічність, але й відбувається в постійній взаємодії та конфронтації з традиційними до-модерними інституціональними практиками і пластами культури. Тому важливо з'ясувати місце і наслідки останніх у сучасному українському суспільстві, а також оцінити баланс модерних і архаїчних елементів суспільної свідомості. Це дозволить виявити соціокультурні ризики процесу модернізації, а в перспективі встановити зв'язок її соціокультурних вимірів з економічним розвитком країни.

Сьогодні у багатьох країнах світу особливо загострюється виклик до-модерну і відбувається в різних формах відродження архаїчних практик. В Україні це проходить винятково болісно і трагічно у вигляді громадянського протистояння, збройного конфлікту і військової агресії, що загрожує самому існуванню її державності та незалежності.

Якщо ключовими соціокультурними характеристиками суспільства модерну є емансипаційні або постматеріалістичні цінності, наявність раціональної комунікації,

інтеграція, кооперативна поведінка, толерантність і готовність до включення інших, то архаїка сьогодні постає через ірраціональні міфи і стереотипи, закритість для раціональної аргументації, розділення суспільства, протиставлення на «своїх і чужих», нетолерантність і неприйняття іншого.

Попередні дослідження простежили тенденції змін ціннісних орієнтацій і рівня толерантності населення в Україні [9; 10; 11; 12; 13; 14]. Проте фокус був зроблений на міжнародних установках з використанням шкали соціальної дистанції. На відміну від такого підходу *метою* цієї статті є виявити, наскільки населення України поділяє установки саме модерного, на противагу архаїчному, толерантного ставлення порівняно з іншими європейськими країнами, і з'ясувати, як ці установки пов'язані з емансипаційними ціннісними орієнтаціями й економічним контекстом розвитку суспільства.

Аналіз проведено на даних четвертої (2008–2010 рр.) хвилі Європейського дослідження цінностей (EVS) [15]. Вибірка репрезентативна для населення віком від 18 років. Усього аналіз охоплює 42 країни, в яких збігаються релевантні для дослідження питання, що разом склало 62 157 респондентів, у тому числі в Україні 1507 опитаних у 2008 р. Одиниця аналізу – суспільство, метод – порівняння України з іншими референтними європейськими країнами – Західної і Східної Європи та країнами колишнього СРСР – шляхом ранжування за середніми значеннями відповідно до розподілу за кожною ознакою. Ранжування здійснюється через зіставлення індексу або частки респондентів національної вибіркової сукупності, які надали певну відповідь, із середнім європейським значенням, а також першим і третім квантилем, максимальним, мінімальним значеннями та середніми для регіональних груп країн. Суспільства поділяються на три групи відповідно до того, чи національні показники є близькими до середньоєвропейського значення (знаходяться між 1-м і 3-м квантилем); суттєво його перевищують (дорівнюють 3-му квантилю або більші); є суттєво меншими за середньоєвропейське значення (дорівнюють 1-му квантилю або менші). Також обчислюються коефіцієнти кореляції між індексами модерної толерантності, емансипаційних цінностей, конкурентоспроможності та показником ВВП на душу населення.

Аналіз показав, що в Україні емансипаційні ціннісні орієнтації, які вимірюються за відомою методологією Р. Інглгарта², менш поширені, ніж у більшості європейських країн (див. табл. 1). Індекс постматеріалістичних цінностей за трибальною шкалою від 1 до 3 в Україні дорівнює 1,54, що на півтора стандартних відхилення є меншим за середньоєвропейське значення. Подібний до України показник має Молдова, а в Росії люди найменше з усіх в Європі поділяють емансипаційні цінності. До цієї групи суспільств також належать деякі балканські, східноєвропейські і середземноморські країни. На протилежному боці знаходяться розвинені суспільства Західної Європи, а очолює рейтинг Азербайджан. Проте цей випадок викликає сумніви, оскільки за десять років до того його індекс дорівнював лише 1,42, тобто він розташовувався в іншому кінці рейтингу. Порівняння результату 2008–2010 рр. з іншими показниками цієї країни дозволяє зробити висновок, що це значення не є валідним.

Відповідно до теорії Р. Інглгарта, виникнення постматеріалістичних емансипаційних ціннісних орієнтацій зумовлено появою відчуття безпеки суб'єкта, яке є наслідком тривалого економічного зростання та збільшення матеріальних ресурсів [17]. Тому не є неочікуваним, що більш заможні суспільства мають більшу кількість постматеріалістів, орієнтованих на

² Відповідно до цієї методології, індикатором емансипаційних цінностей є постматеріалістичні пріоритети індивідуумів. Р. Інглгарт, К. Вельцель і Г-Д. Клінгеманн вказують на те, що постматеріалістичні орієнтації є за своєю сутністю емансипаційними цінностями. Вони справедливо підкреслюють, що різні автори застосовують різну термінологію, говорячи про «ліберальні», «постматеріалістичні», «антропоцентричні» цінності або «цінності самовираження», проте всі ці теорії описують єдиний процес заміни «традиційних конформних цінностей, що підпорядковують людську автономію дисципліні спільноти, ...цінностями, що вивільняють і роблять акцент на виборі людини. Відповідно ми характеризуємо цей процес як емансипаційну зміну цінностей» [16, р. 342].

емансипаційні цінності. Проте з цієї тенденції є винятки – Росія має ВВП на душу населення, що дорівнює або перевищує рівень багатьох країн Східної Європи, але значно поступається за індексом постматеріалізму. Люксембург, Швейцарія та Ірландія мають показник ВВП на душу населення вищий за більшість країн, проте за показником емансипаційних цінностей вони близькі до середньоевропейського значення і подібні до Вірменії, Кіпру або Македонії.

Таблиця 1

Емансипаційні цінності в 42 країнах 2008–2010 рр.

Країна	Середнє значення	Стандартне відхилення
<i>Росія</i>	1,43	0,52
<i>Молдова</i>	1,53	0,59
<i>Україна</i>	1,54	0,54
<i>Болгарія</i>	1,6	0,53
<i>Португалія</i>	1,6	0,55
<i>Боснія і Герцеговина</i>	1,6	0,56
<i>Білорусь</i>	1,63	0,6
<i>Румунія</i>	1,65	0,55
<i>Грузія</i>	1,68	0,6
<i>Мальта</i>	1,69	0,56
<i>Польща</i>	1,71	0,59
Албанія	1,72	0,59
Туреччина	1,72	0,56
Словаччина	1,72	0,59
Ірландія	1,72	0,6
Естонія	1,75	0,55
Угорщина	1,75	0,59
Литва	1,76	0,52
Латвія	1,76	0,57
Вірменія	1,76	0,61
Кіпр	1,78	0,62
Македонія	1,78	0,62
Іспанія	1,78	0,6
Люксембург	1,8	0,62
Чеська Республіка	1,8	0,61
Хорватія	1,81	0,56
Австрія	1,86	0,62
Франція	1,87	0,64
Греція	1,88	0,65
Швейцарія	1,9	0,65
Словенія	1,92	0,59
<i>Ісландія</i>	<i>1,99</i>	<i>0,6</i>
<i>Фінляндія</i>	<i>1,99</i>	<i>0,68</i>

Країна	Середнє значення	Стандартне відхилення
<i>Німеччина</i>	2	0,62
<i>Італія</i>	2,01	0,64
<i>Бельгія</i>	2,01	0,64
<i>Норвегія</i>	2,06	0,5
<i>Нідерланди</i>	2,08	0,61
<i>Данія</i>	2,08	0,5
<i>Велика Британія</i>	2,08	0,63
<i>Швеція</i>	2,13	0,53
<i>Азербайджан</i>	2,13	0,48

Примітка: Середнє значення шкали від 1 – матеріалістичні орієнтації до 3 – постматеріалістичні орієнтації. Країни, що потрапляють у перший або третій квартиль середньоєвропейського значення, виділені курсивом.

Джерело: EVS (2011). *European Values Study 1981–2008, Longitudinal Data File.*

Ціннісні орієнтації є вагомим індикатором розвитку суспільства і перспектив його модернізації [18]. Також принципово важливо, як ці орієнтації поєднуються з толерантним ставленням, адже останнє є важливою характеристикою суспільства модерну, що оптимізує соціальну взаємодію. Як правило, толерантність розуміють як терпимість до «іншого» або «чужого» [19]. Проте в цьому випадку архаїчна і модерна толерантність не розрізняються. Оскільки толерантність як ставлення, пов'язана зі «зміною ідентифікаційних практик», через які можна оцінити «сучасні соціальні зміни» [14, с. 103], то розрізнити ці протилежні типи толерантності цілком можливо. Толерантність відображає особливості, насамперед, національної ідентичності [13, с. 29], а в більш широкому розумінні – будь-які групові ідентичності [20]. У суспільстві модерну деякі групові ідентичності кардинально змінюються, тоді як певні групи зберігають пріоритет традиційних ідентичностей. Спираючись на теорію Дж. Александера [21], ми розглядаємо модерне толерантне ставлення як таке, що обмежується оцінкою властивостей людини лише в громадянській сфері. Архаїчна толерантність передусім акцентована на такому різновиді групової ідентичності, як етнічне (територіальне) походження.

Відповідно до наявних індикаторів Європейського дослідження цінностей (EVS) [15] модерна толерантність вимірюється питанням про те, наскільки важливим є факт поваги до політичних інститутів і законів країни для людини, щоб її можна було вважати справжнім громадянином (наприклад, справжнім українцем, поляком, німцем тощо). Діаметрально протилежна позиція, що відображає архаїчну толерантність, є вимога мати предків (вести свій родовід) в країні, щоб вважатися її справжнім громадянином (представником). Значимість цих вимог фіксувалася за чотирибальною шкалою, що була для зручності зворотно перекодована: 4 – «дуже важливо», 3 – «скоріше, важливо», 2 – «скоріше, не важливо», 1 – «зовсім не важливо».

Як можна побачити на рисунках 1 і 2, за обома вимірами модерної й архаїчної толерантності оцінки «дуже важливо» і «скоріше, важливо» переважають у більшості країн, хоча громадянська сфера (середнє 3,5) дещо перевищує вагу національної ідентичності (середнє 3,2). Також з рис. 2 можна помітити групу з 13 розвинених західноєвропейських країн, в яких національне походження є менш важливим за повагу до інститутів і законів. Україна в обох випадках має показники, близькі до середньоєвропейського значення.

Оскільки більшість респондентів відповіли, що важливими є обидві вимоги, то для вирішення саме модерної толерантності був побудований індекс, який розраховувався за формулою: вектор значень поваги до політичних інститутів і законів країни (від 1 до 4), помножений на вектор значень важливості мати предків в країні (перекодований у шкалу від 0 до 3). У результаті був отриманий індекс модерної толерантності зі значенням, що змінюється від 0 до 12, де 0 – мінімальна модерна толерантність, 12 – максимальна модерна толерантність. Тобто для такого модерного ставлення є неприйнятними порушення законів і неповага до існуючих інститутів, проте національне і територіальне походження людини не має жодного значення.

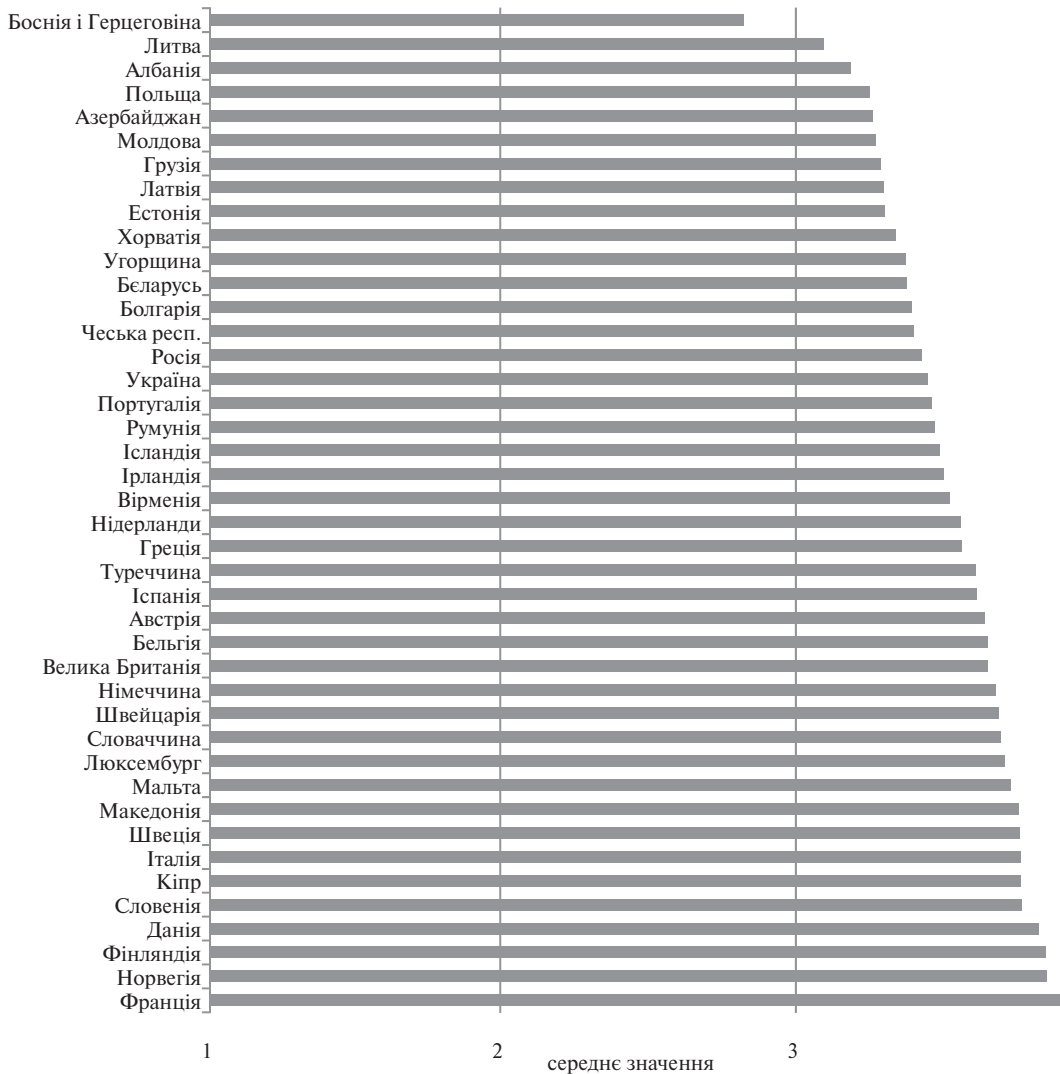

Рис. 1. Важливість поваги до політичних інститутів і законів країни, 2008–2010 рр.
Джерело: EVS (2011). European Values Study 1981–2008, Longitudinal Data File.

Зі свого боку архаїчна толерантність може бути поміркованою, якщо поруч з високою вагою наявності предків для статусу справжнього громадянина (представника країни) важливим визнається також ставлення до законів і інститутів (громадянська сфера). А може бути радикальною, якщо походження є самодостатнім фактором.

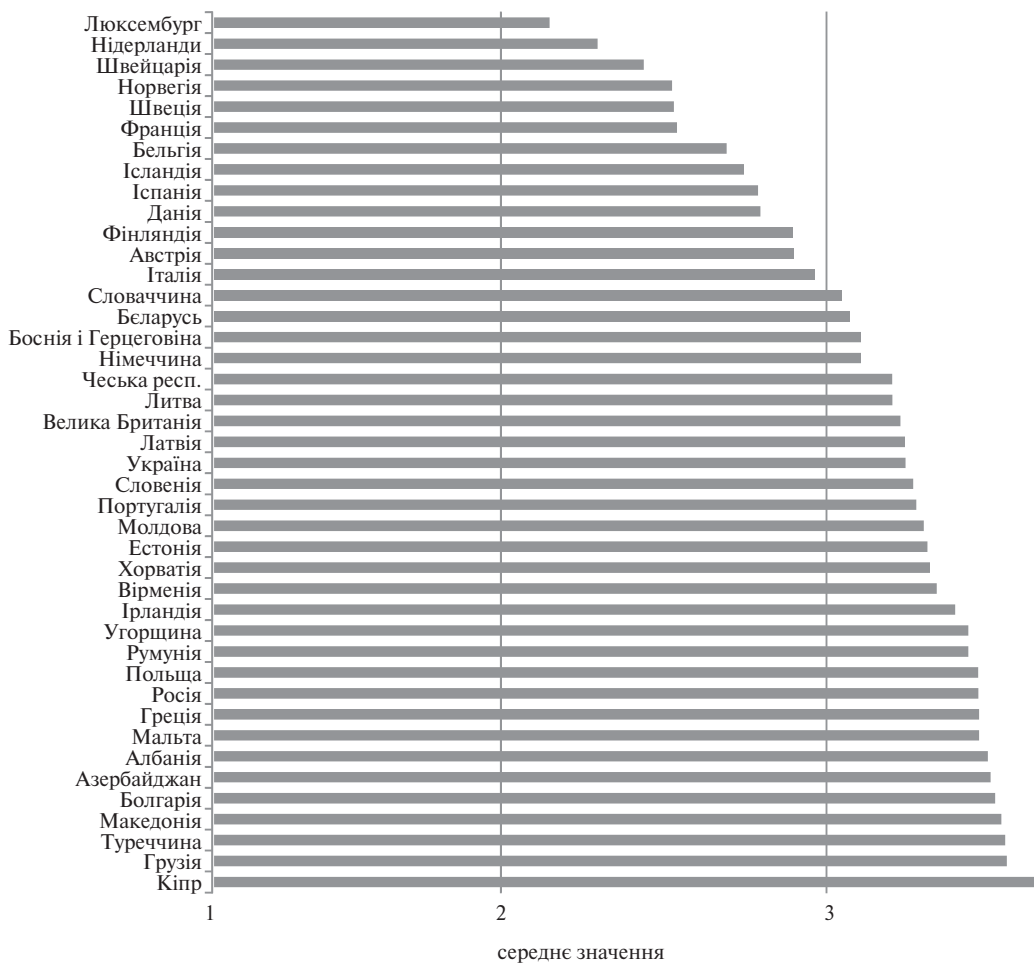

Рис. 2. Важливість мати предків (вести свій родовід) в країні, 2008–2010 рр.

Джерело: EVS (2011). *European Values Study 1981-2008, Longitudinal Data File.*

Отриманий індекс модерної толерантності дещо змінює ранжування європейських суспільств (рис. 3). Найбільш архаїчна толерантність притаманна країнам Південної Європи, зокрема балканським, а також Польщі, Росії та Угорщині. Україна має значення 3,1 (подібно до Вірменії та Естонії), що нижче за середньоєвропейське значення, яке складає 3,7 зі стандартним відхиленням 1,7.

Серед країн колишнього СРСР лише Білорусь має значення індексу, що є вищим за середнє європейське – 4,1. Серед постсоціалістичних суспільств Східної Європи – це Словенія і Словаччина. Лідерами за модерним ставленням є країни Бенілюксу, скандинавські країни, Швейцарія та Франція.

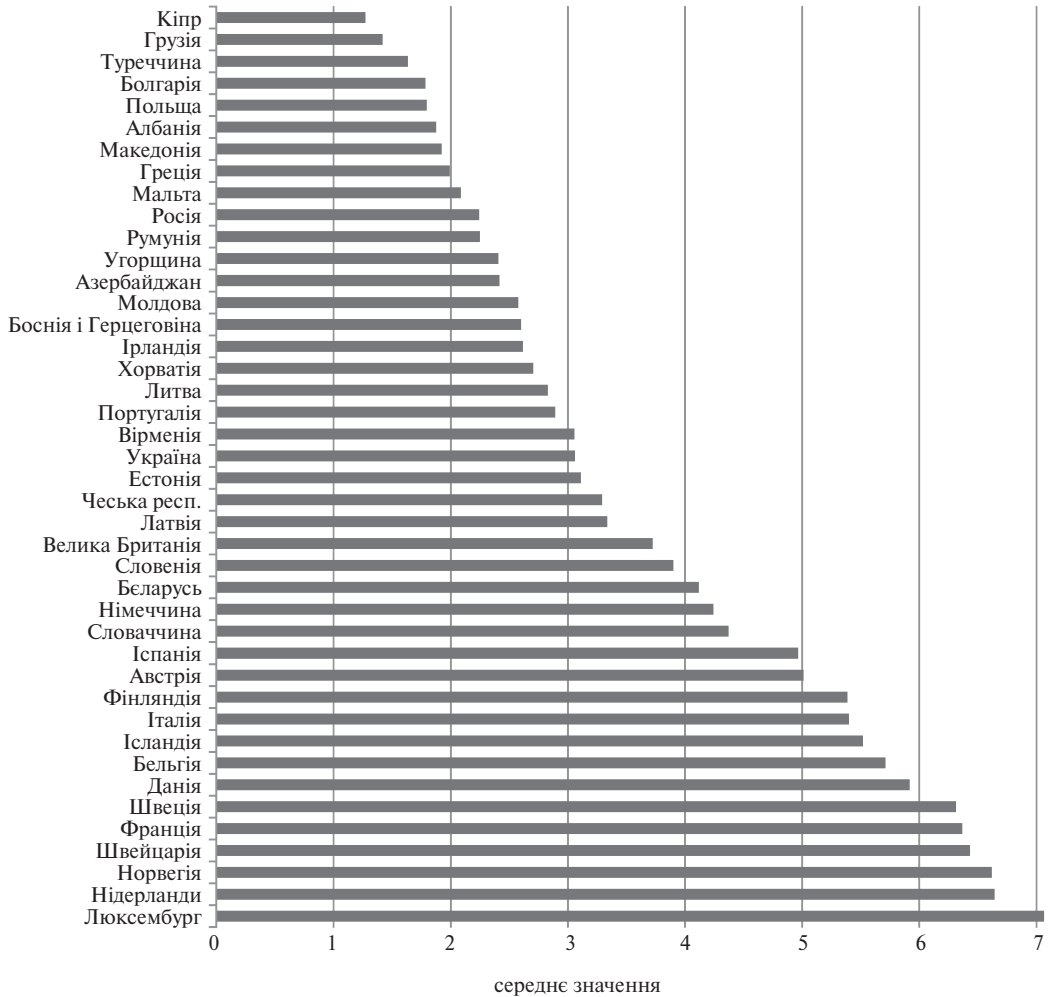

Рис. 3. Індекс модерної толерантності, 2008–2010 рр.

Джерело: EVS (2011). *European Values Study 1981-2008, Longitudinal Data File.*

Кореляція між модерною толерантністю й емансипаційними цінностями як соціокультурними вимірами суспільства модерну на рівні показників країн є доволі високою – 0,69. Теорія модернізації і культурних змін передбачає існування такого зв'язку [18].

Зауважимо, що Україна перевищує за індексом модерної толерантності більшість країн Східної і Південної Європи, а також Ірландію. Проте вона значно поступається за рівнем поширення емансипаційних цінностей і посідає за цим показником одне з найнижчих місць у Європі. В Україні відсутня кореляція між модерною толерантністю й емансипаційними цінностями (0,05), тоді як вона простежується в більшості інших розвинених країн.

Отже, за соціокультурними вимірами модернізації Україна належить до групи суспільств, що тяжіють до архаїчно-традиційних орієнтацій населення. Поєднання соціокультурних вимірів з економічним контекстом узагальнено в табл. 2. Економічний розвиток вимірюється фундаментальним показником ВВП на душу населення (в міжнародних доларах за паритетом купівельної спроможності) та інтегрованим індексом конкурентоспроможності,

що розраховується Світовим економічним форумом (WEF). Ці показники сильно взаємопов'язані між собою – коефіцієнт кореляції 0,77. У 2008 р., коли проводився польовий етап Європейського дослідження цінностей, Україна за показником ВВП (ПКС) випереджала серед європейських країн лише Албанію, Вірменію, Грузію та Молдову. Індекс конкурентоспроможності України був відносно кращий, і вона була попереду також Румунії, Болгарії, Македонії та Боснії.

Таблиця 2

Економічні та соціокультурні показники в 42 країнах, 2008–2010 рр.

Країна	Індекс конкурентоспроможності 2007–2008 рр.	ВВП (ПКС) на душу населення, 2008 р. (міжнародний долар)	Емансипаційні цінності (середнє)	Індекс модерної толерантності (середнє)	Важливість поваги до політичних інститутів і законів (середнє)	Важливість мати предків в країні (середнє)
Австрія	5,23	39634	1,86	5,01	3,57	2,9
Азербайджан	4,07	8620	2,13	2,42	3,21	3,55
Албанія	3,48	6859	1,72	1,88	3,14	3,54
Бельгія	5,1	36235	2,01	5,71	3,58	2,68
Білорусь	-	12291	1,63	4,12	3,32	3,08
Болгарія	3,93	12341	1,6	1,78	3,33	3,56
Боснія і Герцеговина	3,55	7611	1,6	2,6	2,79	3,12
Велика Британія	5,41	36523	2,08	3,73	3,58	3,25
Вірменія	3,76	5273	1,76	3,06	3,46	3,37
Греція	4,08	30535	1,88	1,99	3,5	3,51
Грузія	3,83	4863	1,68	1,42	3,24	3,6
Данія	5,55	37266	2,08	5,92	3,75	2,79
Естонія	4,74	20259	1,75	3,11	3,25	3,34
Ірландія	5,03	42539	1,72	2,62	3,44	3,43
Ісландія	5,02	40025	1,99	5,52	3,43	2,74
Іспанія	4,66	30621	1,78	4,97	3,55	2,78
Італія	4,36	30581	2,01	5,4	3,69	2,97
Кіпр	4,23	29830	1,78	1,27	3,69	3,71
Латвія	4,41	17071	1,76	3,34	3,25	3,27
Литва	4,49	18946	1,76	2,83	3,05	3,23
Люксембург	4,88	82306	1,8	7,07	3,63	2,1
Македонія	3,73	9157	1,78	1,92	3,68	3,58
Мальта	4,21	23760	1,69	2,09	3,65	3,51
Молдова	3,64	3174	1,53	2,58	3,22	3,33
Нідерланди	5,4	40431	2,08	6,64	3,49	2,26
Німеччина	5,51	35442	2	4,24	3,61	3,12
Норвегія	5,2	53451	2,06	6,62	3,77	2,5
Польща	4,28	17482	1,71	1,8	3,2	3,51
Португалія	4,48	22190	1,6	2,89	3,4	3,3

Країна	Індекс конкурентоспроможності 2007–2008 рр.	ВВП (ПКС) на душу населення, 2008 р. (міжнародний долар)	Емансипаційні цінності (середнє)	Індекс модерної толерантності (середнє)	Важливість поваги до політичних інститутів і законів (середнє)	Важливість мати предків в країні (середнє)
Росія	4,19	15922	1,43	2,24	3,37	3,51
Румунія	3,97	12580	1,65	2,25	3,41	3,47
Словаччина	4,45	22040	1,72	4,37	3,62	3,06
Словенія	4,48	29472	1,92	3,9	3,69	3,29
Туреччина	4,25	13138	1,72	1,64	3,54	3,6
Угорщина	4,35	19499	1,75	2,41	3,32	3,47
Україна	3,98	7347	1,54	3,06	3,39	3,27
Фінляндія	5,49	36217	1,99	5,39	3,77	2,9
Франція	5,18	34208	1,87	6,37	3,81	2,52
Хорватія	4,2	18545	1,81	2,71	3,28	3,35
Чеська Республіка	4,58	25395	1,8	3,29	3,34	3,22
Швейцарія	5,62	42783	1,9	6,43	3,62	2,41
Швеція	5,54	37245	2,13	6,31	3,68	2,51

Джерело: EVS (2011). *European Values Study 1981–2008, Longitudinal Data File*; International Monetary Fund, *World Economic Outlook Database, April 2009*; The Global Competitiveness Report 2009–2010. K. Schwab editor. Geneva: World Economic Forum, 2009.

Зазначені показники економічного розвитку в європейських країнах корелюють із соціокультурними вимірами модернізації. Помірний позитивний зв'язок існує між емансипаційними цінностями і ВВП на душу населення (0,55), а також індексом конкурентоспроможності (0,68). Вимога щодо поваги до політичних інститутів і законів країни для дійсного представника країни також позитивно корелює з ВВП на душу населення (0,6) та індексом конкурентоспроможності (0,59). Навпаки, вимога мати предків (вести свій родовід) в країні, щоб вважатися її справжнім громадянином, має негативну кореляцію з обома економічними показниками: $-0,75$ для ВВП на душу населення, $-0,72$ для індексу конкурентоспроможності.

Характерно, що індекс модерної толерантності, який враховує людей, що поділяють водночас архаїчне та модерне ставлення, має істотно більші коефіцієнти кореляції з показниками економічного розвитку, ніж окреме оригінальне питання про громадянську сферу (інститути і закони): коефіцієнт кореляції з ВВП на душу населення дорівнює $0,75$, а з індексом конкурентоспроможності $0,79$. Це доводить, що саме модерне толерантне ставлення більшою мірою пов'язане з економічною ефективністю країни, ніж будь-яка толерантність населення (архаїчна або змішана) сама по собі.

Висновки і рекомендації

Отже, модернізація є багатовимірним і проблемним процесом, який має антиномічний характер і може відбуватися всупереч планам політичних і економічних еліт. Інституціональні зміни й економічний розвиток споріднені із соціокультурними вимірами модернізації, що передбачає появу все більшого числа людей, які поділяють емансипаційні цінності, здатні до критичного мислення і раціональної комунікації, мають активну громадянсь-

ку позицію і модерне толерантне ставлення, тобто демонструють готовність до включення інших безвідносно щодо їхньої ідентичності, якщо поведінка цих людей є конструктивною в громадянській сфері. Водночас, у всіх суспільствах модерні соціокультурні елементи, тією чи іншою мірою, переплетені з архаїчними уявленнями і практиками, які проявляються у вигляді матеріалістичних ціннісних орієнтацій, ірраціональних міфів, протиставлення «своїх і чужих», архаїчної толерантності, що заснована на національно-територіальній ідентичності.

Аналіз даних продемонстрував, що в сучасному українському суспільстві за двома соціокультурними вимірами ціннісних орієнтацій і толерантності, які є вкрай важливими, архаїчні елементи переважають над модерними, що створює ризики для процесу модернізації в цілому. За мірою поширення емансипаційних цінностей Україна посідає місце внизу рейтингу, і вони, на відміну від розвинених країн, не пов'язані із модерною толерантністю. Втім, окремо рівень модерної толерантності в Україні є близьким до середньоевропейського значення і вище, ніж у більшості країн Східної і Південної Європи, що могло б стати позитивним фактором для модернізації.

Було підтверджено, що показники економічного розвитку в європейських країнах мають позитивний зв'язок з емансипаційними цінностями і, особливо, з модерним толерантним ставленням. У даному контексті складно говорити про напрям причинного зв'язку між соціокультурними й економічними вимірами модернізації. Як і у випадку емансипаційних цінностей [18], можна припустити, що економічна безпека підвищує модерну толерантність. Проте модерна толерантність може сприяти зростанню довіри і кооперативної поведінки, а також запобігати громадянським конфліктам на основі різних ідентичностей. Врешті-решт, це є передумовою економічного піднесення. На жаль, в Україні рівень модерної толерантності не досяг достатнього значення для уникнення громадянського протистояння. Тим не менш, альтернативи модерній толерантності для українського суспільства не існує, і слід рекомендувати державним структурам визнати її формування пріоритетним у соціокультурному контексті модернізації України.

Толерантність нерозривно пов'язана з національною ідентичністю, і розвиток модерної толерантності можливий за умов піднесення саме громадянської, а не етнічної нації. Етнічна і культурна самоідентифікації залишаються важливою складовою світогляду сучасних націй і навіть підсилюються в епоху глобалізації. Сильна культурна національна ідентичність зберігається, в тому числі в розвинених країнах Західної Європи [22]. Водночас, як продемонстрував наш аналіз, у цих країнах вона збалансована модерним толерантним ставленням на відміну від східноєвропейських суспільств. Підтримка розвитку тільки етнічної національної ідентичності може сприяти інтеграції лише етнічно і культурно гомогенних суспільств, до яких Україна не належить. Але навіть у даному випадку цей шлях не має довгострокової перспективи.

Тому в інформаційній політиці уряду України та українським ЗМІ не слід обмежувати патріотизм етнічною ідентичністю. Громадянський патріотизм і українська національна ідея повинні ґрунтуватися на більш широкому змісті національної ідентичності, що охоплює етнічну, культурну та громадянську складову з пріоритетом останньої. Українська національна ідея буде життєздатною, якщо вона апелюватиме не до архаїчного історичного досвіду й етнічної спільності, а до сучасної конкурентоспроможної громадянської нації, яка базується на повазі до закону і суспільних інститутів.

Список використаних джерел

1. Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience [Електронний ресурс] : United Nations Development Program. – New

- York : UNDP, 2014. – Режим доступу : <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>
2. *Acemoglu D.* Why Nations Fail : The Origins of Power, Prosperity, and Poverty / D. Acemoglu, J.A. Robinson. – 1st ed. – New York : Crown Publishers, 2012. – 544 p.
 3. *Savel'ev Yu.* Multidimensional Modernity: Essential Features of Modern Society in Sociological Discourse // Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. – 2013. – Vol. 6. – №. 11. – P. 1673–1691.
 4. *Бергер П.* Понимание современности / П. Бергер // Социол. исследования. – 1990. – № 7. – С. 127–133.
 5. *Eisenstadt S.N.* Multiple Modernities / S.N. Eisenstadt // Daedalus. – 2000. – Vol. 129. – №. 1. – Multiple Modernities (Winter, 2000). – P. 1–29.
 6. *Савельев Ю.Б.* «Емансипаційні цінності» і «спроможність вибору» в розумінні модернізації. Модернізаційні процеси та трансформація цінностей : матеріали «круглого столу» / Ю.Б. Савельев // Економіка і прогнозування. – 2013. – № 1. – С. 136–137.
 7. *Wagner P.* A Sociology of Modernity : Liberty and Discipline / P. Wagner. – London : Routledge, 1994.
 8. *Bauman Z.* Liquid Modernity / Z. Bauman. – Cambridge, UK : Polity Press, 2000.
 10. *Магун В.С.* Жизненные ценности населения: сравнение Украины с другими европейскими странами / В.С. Магун, М.Г. Руднев // Вестник общественного мнения. – 2007. – № 3. – С.21–34.
 11. *Ручка А.* Ціннісні пріоритети населення України за умов суспільних трансформацій / А. Ручка // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг : У 2 т., Т. 1. Аналітичні матеріали / за ред. д-ра екон. наук В. Ворони, д-ра соціол. наук М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – С. 210–214.
 12. *Місютіна В.І.* Зміна ціннісних орієнтацій українців // Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні / В.І. Місютіна ; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2011.
 13. *Панина Н.В.* Факторы национальной идентичности, толерантности, ксенофобии и антисемитизма в современной Украине / Н.В. Панина // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 26–45.
 14. *Панина Н.В.* Национальная толерантность и идентичность в Украине: опыт применения шкалы социальной дистанции в мониторинговом социологическом исследовании / Н.В. Панина, Е.И. Головаха // Социол. журнал. – 2006. – № 3–4. – С. 102–126.
 15. EVS (2011). European Values Study 1981–2008, Longitudinal Data File. GESIS Data Archive, Cologne, Germany, ZA4804 Data File Version 2.0.0 (2011-12-30) DOI:10.4232/1.11005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zacadat.gesis.org/webview/index.jsp?object=http://zacadat.gesis.org/obj/fCatalog/Catalog5>
 16. *Welzel C.* The theory of human development: A cross-cultural analysis / C. Welzel, R. Inglehart, H.-D. Klingemann // European Journal of Political Research. – Vol. 42. – 2003. – P. 342.
 17. *Inglehart R.* Culture shift in advanced industrial society / R. Inglehart. – Princeton : Princeton University Press, 1990.
 18. *Inglehart R.* Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence / R. Inglehart, C. Welzel. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005.
 19. *Соколов В.М.* Толерантность: состояние и тенденции // Социол. исследования. – 2003. – № 8. – С. 54–63.
 20. *Хомяков М.Б.* Идентичность, толерантность и идея гражданства. Гражданские, этнические и религиозные идентичности в современной России. – М. : Ин-т социологии РАН, 2006. – С. 30–56.

21. Alexander Jeffrey C. The civil sphere / Jeffrey C. Alexander. – Oxford : Oxford University Press, 2006.
22. Shulman S. Challenging the civic/ethnic and West/East dichotomies in the study of nationalism / S. Shulman // Comparative Political Studies. – 2002. – № 35(5). – С. 554–585.

Reference

1. Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience. United Nations Development Program. New York: UNDP, 2014, available at: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>
2. Acemoglu D., Robinson J.A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty. 1st ed. New York: Crown Publishers, 2012, 544 p.
3. Savelyev Yu. Multidimensional Modernity: Essential Features of Modern Society in Sociological Discourse. Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences, 2013, Vol. 6, No. 11, pp. 1673–1691.
4. Berger P. Ponimanie sovremennosti [Understanding of modernity] Sotsiologicheskie issledovaniya, 1990, No. 7, pp. 127–133 [in Russian]
5. Eisenstadt S.N. Multiple Modernities. Daedalus, 2000, Vol. 129, No. 1, pp. 1–29.
6. Savelyev Yu. «*Emansipatsiini tsinnosti*» i «*spromozhnist' vyboru*» v rozuminni modernizatsii, *Modernizatsiini protsesy ta transformatsiya tsinnosti (Materialy kruglogo stolu)* [«Emancipative values» and «power of choice» in the understanding of modernization. The processes of modernization and transformation of values: proceedings of the round table]. Ekonomika i prognozuvannya – Economy and Forecasting, 2013, No. 1, pp. 136–137 [in Ukrainian]
7. Wagner P. A Sociology of Modernity: Liberty and Discipline. London: Routledge, 1994.
8. Bauman Z. Liquid Modernity. Cambridge, UK: Polity Press, 2000.
10. Magun V.S., Rudnev M.G. *Zhiznennyye tsennosti naseleniya: sravnenie Ukrainy s drugimi evropeiskimi stranami* [Life values of the population: comparison of Ukraine and other European countries]. Vestnik obshchestvennogo mneniya – The Russian Public Opinion Herald, 2007, No. 3, pp. 21–34 [in Russian]
11. Ruchka A. *Tsinnisni priorytety naselelnyya Ukrainy za umov suspil'nykh transformatsii* [Value priorities of Ukraine's population in terms of social transformations] Ukrain'ske suspil'stvo. Dvadtsyat' rokiv nezalezhnosti. Sotsiologichniy monitoring: U 2-kh t. T. 1. Analitichni materialy. Za red. V. Vorony, M. Shul'gy [Ukrainian society. Twenty years of independence. Sociological monitoring: in 2 Vol., Vol. 1. Analytical materials. ed. V. Vorona, M. Shul'ga]. Kyiv, Institute of Sociology NAS of Ukraine, 2011, pp. 210–214 [in Ukrainian]
12. Misyutina V.I. *Zmina tsinnisnykh orientatsii ukrainsiv* [The change of value orientations of Ukrainians]. Determinanty sotsial'no-ekonomichnoi nerivnosti v suchasni Ukraini [Determinants of socio-economic inequality in modern Ukraine]. Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine. Kyiv, 2011 [in Ukrainian]
13. Panina N.V. *Faktory natsional'noi identychnosti, tolerantnosti, ksenofobii i antysemitizma v sovremennoi Ukraine* [Factors of national identity, tolerance, xenophobia and anti-semitism in contemporary Ukraine]. Sotsiologiya: teoriya, metody, marketyng – Sociology: theory, methods, marketing, 2005, No. 4, pp. 26–45 [in Russian]
14. Panina N.V., Golovakha E.I. *Natsional'naya tolerantnost' i identychnost' v Ukraine: opyt primeneniya shkaly sotsial'noi distantsii v monitoringovom sotsiologicheskom issledovanii* [National tolerance and identity in Ukraine: experience of using the social distance scale in monitoring sociological study]. Sotsiologicheskii zhurnal, 2006, No. 3–4, pp. 102–126 [in Russian]
15. EVS (2011). European Values Study 1981–2008, Longitudinal Data File. GESIS Data Archive, Cologne, Germany, ZA4804 Data File Version 2.0.0 (2011-12-30) DOI:10.4232/1.11005,

- available at: <http://zcat.gesis.org/webview/index.jsp?object=http://zcat.gesis.org/obj/fCatalog/Catalog5>
16. Welzel C., Inglehart R., Klingemann H.-D. The theory of human development: A cross-cultural analysis. *European Journal of Political Research*, Vol. 42, 2003, pp. 342.
 17. Inglehart R. *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press, 1990.
 18. Inglehart R., Welzel C. *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
 19. Sokolov V.M. *Tolerantnost': sostoyanie i tendentsii* [Tolerance: status and trends]. *Sotsiologicheskie issledovaniya*, 2003, No. 8, pp. 54–63 [in Russian]
 20. Khomyakov M.B. *Identichnost', tolerantnost' i ideya grazhdanstva. Grazhdanskie, etnicheskie i religioznye identichnosti v sovremennoi Rossii* [Identity, tolerance and the idea of citizenship. Civil, ethnic and religious identity in modern Russia]. Moscow, Institute of Sociology RAS, 2006, pp. 30–56 [in Russian]
 21. Jeffrey A.C. *The civil sphere*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
 22. Shulman S. Challenging the civic/ethnic and West/East dichotomies in the study of nationalism. *Comparative Political Studies*, 2002, No. 35(5), pp. 554–585.

Отримано 31.01.15

Савельев Ю.Б., канд. филос. наук, старший научный сотрудник факультета социологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

ЭМАНСИПАЦИОННЫЕ ЦЕННОСТИ И ТОЛЕРАНТНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ МОДЕРНИЗАЦИИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Новизной исследования, проведенного на данных четвертой (2008–2010 гг.) волны Европейского исследования ценностей (EVS), является установление связи социокультурных изменений модернизации (эмансипационных ценностей и толерантности) с экономическим развитием современного общества. Была обнаружена мера распространения среди населения Украины современной, в противовес архаичной, толерантности по сравнению с другими европейскими странами. По результатам исследования даны рекомендации Правительству Украины и отечественным СМИ.

Ключевые слова: модернизация, эмансипационные ценности, толерантность, национальная идентичность, гражданская нация.

Saveliev Yu.B., PhD. (Philosophy), senior scientific fellow, department of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

EMANCIPATIVE VALUES AND TOLERANCE IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION OF UKRAINIAN SOCIETY

The originality of the research, which was conducted, based on the data of the fourth wave (2008–2010) of the European Values Study (EVS), is revealing the connection between social and cultural dimensions of modernization (emancipative values and tolerance) with the modern society economic development. The study identifies prevalence of modern – as opposed to the archaic – tolerance among the population of Ukraine compared to other European countries. The study suggests recommendations to the Government of Ukraine and the Ukrainian media.

Keywords: modernization, emancipative values, tolerance, national identity, civic nation.